

**BIOXILMA - XILLIK VA ULARNI MUHOFAZA QILISH
(YAKKABOG' TUMANI MISOLIDA)****Normaxmatova Elsevar**

Qarshi davlat universiteti talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada Qashqadaryo viloyatining Yakkabog' tumanidagi bioxilma- xillik holati, uning tarkibiy jihatlari, tahdid ostidagi turlar hamda muhofaza choralarning samaradorligini tahlil qilingan. Yakkabog' hududida 150 ga yaqin hayvon turi, 300 dan ortiq o'simlik navi, shu jumladan, O'zbekiston Respublikasi "Qizil kitob" iga kiritilgan bir nechta endemik va xavf ostidagi turlar mavjud. Maqolada bioxilma - xillikni saqlashning ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy ahamiyatini ilmiy asoslab berishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Bioxilma - xillik, Yakkabog' tumani, ekotizim, Qizil kitob, muhofaza choralari, endemik turlar, ekologik barqarorlik.

Kirish: Bioxilma - xillik – yer biosferasining barqarorligini ta'minlovchi asosiy omillardan biridir. **Bioxilma-xillik** (yoki **biologik xilma-xillik**) — bu Yer yuzidagi **tirik organizmlar va ularning yashash muhitlarining xilma-xilligini** bildiradi. U tabiiy muhitning barqarorligini saqlab turuvchi eng muhim omillardan biridir.

Bioxilma-xillik turlari: Genetik xilma-xillik — bir tur ichidagi genlar farqliligi. Masalan, bug'doyning turli navlari yoki itlarning turlari. Turlar xilma-xilligi — ma'lum bir hududda yashaydigan turlar soni va ularning nisbati. Masalan, o'rmonlarda daraxtlar, qushlar, hasharotlar, hayvonlar kabi turli turlar yashaydi. Ekotizim xilma-xilligi — turli yashash joylari va ekotizimlarning (o'rmon, cho'l, dengiz, tog' va hokazo) xilma-xilligi.

Bioxilma-xillikka tahdidlar: O'rmonlarning kesilishi; Ifloslanish; Iqlim o'zgarishi; Qishloq xo'jaligi va sanoatning haddan tashqari kengayishi; Noyob turlarning yo'q bo'lib ketishi.

O'zbekiston Respublikasi ham xalqaro shartnomalarga (masalan, "Bioxilma xillik to'g'risida" Konvensiyasi) muvofiq, mintaqaviy darajada ham bioxilma xillikni saqlashga intilmoqda. Shu jihatdan bu borada viloyatlar, ayniqsa, tabiiy resurslarga boy bo'lgan tumanlarning roli oshib bormoqda. Yakkabog' tumanining iqlim-sharoit, relyef va ekotizimlari xilma – xilligi tufayli u O'zbekistondagi eng boy bioxilma xillikga ega hududlardan biri hisoblanadi. Biroq, so'nggi yillarda inson faoliyati, sug'orish tizimlarining noto'g'ri boshqarilishi, yaylovlarning buzilishi, aholi punktlarining ko'payishi kabi omillar tufayli tabiiy muhitga bosim ortib bormoqda.

Yakkabog' tumanidagi biologik xilma xillikni saqlash uchun ilmiy asoslangan monitoring tizimini joriy etish, aholini ekologik tarbiyalash hamda qonuniy tartibga solish choralarini kuchaytirish zarur.

Yakkabog' tumanida tog', cho'l, dasht hamda suv havzalari kabi turli ekotizimlar mavjud bo'lib ular har xil biologik turlarning yashash muhitini ta'minlaydi. Misol uchun, Yakkabog' tumanidan oqib o'tuvchi daryo havzalarida suv qushlari, baliq turlari, o'simliklar ko'plab uchraydi. Misol uchun, Anas platyrhynchos qushi, karp, somon baliqlari, hamda lotus, nymphaea kabi suv o'simliklari bunga yaqqol dalil. Shuningdek, tuman hududida "Qizil kitob" ga kiritilgan Tulipa kaufmanniana (Qashqadaryo lolasi) kabi o'simliklar ham saqlanib qolgan. Tog'li hududlarda bozg'on, qo'y, tovuq, qushlar va endemik o'simliklar uchraydi. Dasht va yaylov zonalarida esa qo'y, echki, tovuq, quyon, va muhim o'simliklar (masalan, Artemisia absinthium, Ferula caspica) uchun yashash joyi hisoblanadi. Bu ekotizimlar bir – biriga bog'liq va ularning har biri bioxilma xillikni saqlashda muhim rol o'ynaydi. Agar bir ekotizim buzilsa, boshqa ekotizimlar ham ta'sirlanadi.

Tumanda yovvoyi o'simliklar va hayvonot dunyosi turli-tuman: tog' o'rmonlari, yaylovlar, dorivor o'simliklar hududlari mavjudligi bilan ajralib turadi.

O'rmon xo'jaligi tomonidan aynan «tog' bioxilma-xilligini asrash loyihasi» amalga oshirilmoqda. Bu hududdagi o'simlik va hayvonot turlarini saqlashga qaratilgan.

Hududdagi geografik sharoitlar — tog'lar, cho'l-dasht o'zaro aralashganligi, iqlim o'zgaruvchanligi — bioxilma-xillikni kuchaytiradi.

Yakkabog' tumani bioxilma-xilligi jihatidan muhim hududdir. Bu hududda tog' va o'rmon ekotizimlari, dorivor va yovvoyi o'simliklar, hayvonot dunyosi mavjud bo'lib, ularni saqlash va barqaror foydalanish katta ahamiyatga ega. Biroq, ekologik tahdidlar — o'rmonlarning kamayishi, degradatsiya, iqlim o'zgarishi — bioxilma-xillikni xavf ostiga qo'yishi mumkin.

O'rmon kesishlar, huquqsiz foydalanish holatlari va boshqa antropogen omillar hududdagi tabiiy muhitga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Yer degradatsiyasi, yaylovlarning haddan tashqari kengayishi va iqlim o'zgarishi bioxilma-xillikka tahdid soladi.

Tumandagi ekotizimlarni barqaror boshqarish, monitoring va himoya choralarining yetishmasligi muammolarni yanada oshiradi.

Xulosa: Shunday qilib, Yakkabog' tumanidagi bioxilma xillik tabiiy sharoitlarining xilma xilligi tufayli boy, lekin inson faoliyati, sug'orish tizimlarining noto'g'ri boshqarilishi va aholining ekologik bilim darajasining pastligi tufayli tahdid ostida. Shu sababli, ilmiy asoslangan monitoring tizimini joriy etish, maktab va oliy o'quv yurtlarida ekologik modullarni kengaytirish, fermer xo'jaliklariga barqaror qishloq xo'jaligi amaliyotlarini qo'llash bo'yicha grantlar ajratish kerak. Faqat shunday

yondashuv orqali Yakkabog'ning noyob va o'ziga xos tabiiy boyliklari kelajak avlodlarga yetkaziladi.

Yakkabog' tumani tabiiy sharoitining o'ziga xosligi, tog' va vodiylarning bir-biriga tutashganligi tufayli bu hududda o'simlik va hayvonot dunyosining boy bioxilma-xilligi shakllangan. Tuman hududida noyob o'simliklar, dorivor butalar, yovvoyi hayvonlar va qushlarning ko'plab turlari uchraydi. Shu bilan birga, oxirgi yillarda antropogen omillar — o'rmonlarning kesilishi, chorvachilikning haddan tashqari kengayishi, yerlarning degradatsiyaga uchrashi va iqlim o'zgarishlari — bu tabiiy xilma-xillikka salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Shu bois Yakkabog' tumanida bioxilma-xillikni asrab-avaylash, noyob turlarni saqlab qolish va tabiiy muhitni barqarorlashtirish dolzarb masalaga aylangan. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, ekologik nazoratni kuchaytirish va aholining ekologik madaniyatini oshirish orqali bioxilma-xillikni saqlab qolish mumkin.

Taklif va tavsiyalar

1. **Qo'riqlanadigan hududlar sonini ko'paytirish:** Yakkabog' tumanida mavjud tabiiy hududlarni o'rganib, noyob o'simlik va hayvon turlari yashaydigan joylarda yangi qo'riqxonalar tashkil etish zarur.

2. **Ekologik monitoringni yo'lga qo'yish:** Hududdagi bioxilma-xillik holatini muntazam kuzatib borish, ekologik monitoring tizimini yaratish tavsiya etiladi.

3. **Aholining ekologik ongi va madaniyatini oshirish:** Maktab va kollej o'quvchilari, mahalliy aholiga ekologik ta'lim berish, bioxilma-xillikni muhofaza qilish bo'yicha targ'ibot tadbirlarini ko'paytirish lozim.

4. **Barqaror qishloq xo'jaligini rivojlantirish:** Kimyoviy o'g'it va pestitsidlardan foydalanishni kamaytirish, ekologik toza dehqonchilik usullarini joriy etish zarur.

5. **Noyob turlarni ko'paytirish va qayta tiklash ishlari:** Yo'qolish xavfi ostida turgan o'simlik va hayvonlarni sun'iy yo'l bilan ko'paytirish, ularni tabiiy muhitga qaytarish bo'yicha ilmiy ishlarni kengaytirish kerak.

6. **Mahalliy aholining ishtirokini ta'minlash:** Bioxilma-xillikni saqlash dasturlariga fuqarolarni, fermerlarni va jamoat tashkilotlarini jalb etish samarali natija beradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Qizil kitobi. -- Toshkent "O'zbekiston", 2022. – 420 b.
2. Bioxilma xillik to'g'risida"gi Konvensiya, 1992
3. Davlat statistika qo'mitasi. "Qishloq xo'jaligi yerlari bo'yicha statistik ma'lumotlar"-Toshkent 2024.
4. Safarov I. B., Chorshanbiyeva R. A. Qashqadaryo viloyatidagi ekologik-geografik muammolar //Экономика и социум. – 2025. – №. 2-2 (129). – С. 153-157.

5. Safarov I. B., Kh M. S. Geoecological problems in the nishan district //Экономика и социум. – 2025. – №. 3-1 (130). – С. 396-398.
6. Qurbonov P. R., Botirov B. Z. The impact of global climate change on urban development //Экономика и социум. – 2025. – №. 5-1 (132). – С. 613-616.
7. Qurbonov P. R. Iqlim o'zgarishi sharoitida tekislik mintaqasi shaharlarining rivojlanish xususiyatlari (Janubiy O'zbekiston misolida) //Экономика и социум. – 2023. – №. 10 (113)-1. – С. 210-214.
8. Qurbonov P. R., Qo'ldosheva G. M. Ecological-geographical problems in the residential areas of kashkadarya region //Экономика и социум. – 2025. – №. 5-1 (132). – С. 617-619.
9. Safarov I. B., Raxmonov A. R. Biogeografiya fanini o'qitishda innovatsion texnologiyalar //Экономика и социум. – 2025. – №. 1-2 (128). – С. 428-431.